

Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a *Vasárnapi Ujságban* a 20. század elején (A reprezentációk forrásai az újság 1900-1901-es számai)

Berek Sándor
Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Bevezetés

A kutatás tárgya az, hogy hogyan mutatták be a 20. század elején Magyarországon a cigányokat/romákat, milyen ismeretekkel rendelkeztek róluk, milyen sztereotípiákat társítottak hozzájuk, milyen cigányképek voltak jellemzőek ebben az időszakban a *Vasárnapi Ujság* cigányokkal/romákkal kapcsolatos közleményei alapján (Berek 2019, 2020, 2021, 2022).

A vizsgálat egy hosszabb kutatássorozat része, ezért a tárgymeghatározás, a kutatás elméleti háttere és módszertana több vonatkozásban azonos a források értelmezése és magyarázata során.

1. Szakirodalmi áttekintés

A cigányokról/romákról Magyarországon a 19. században kialakult képekkel tudományos munkák sora foglalkozott (Berek 2019, 2020, 2021, 2022): a képzőművészeti ábrázolásokkal (Kovács 2009; Szöllőssy 2002a; Szuhay 2020), a színpadi megjelenítéssel (Szöllőssy 2002b), az ábrázolások élclapokban közreadott karikatúrisztikus formáival (Polyák 2002), a megjelenítés fotografiai változataival (Szuhay 2002) és a cigányzenéről, cigányzenészekről elterjedt társadalmi képzetekkel (Hajnáczky 2020a, 2020b; Sárosi 1971; 1998; 2019).

Dupcsik Csaba szerint a cigányokról alkotott képeknek hat ideáltípusa figyelhető meg: a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti, a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi, a leíró strukturalista vagy klasszikus szociológiai, az emancipatorikus esszencialista vagy naiv tudományos és emancipatorikus strukturalista vagy kritikai elméleti (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Dupcsik 2009).

A vizsgálat hipotézise szerint a 20. század elején a *Vasárnapi Ujságban* a cigányokról/romákról született reprezentációk elhelyezhetőek a megközelítések rendszerében, ezen belül a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus, a devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti és a leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítés keretei között (Berek 2019, 2020, 2021, 2022).

A devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek pedig a társadalom csoportszerkezetével, a cigányok/romák társadalmi helyzetével vannak összefüggésben (Berek 2019, 2020, 2021; Dupcsik 2009). A devianciaorientált esszencialista vagy rendészeti megközelítésben a cigányok/romák tulajdonságai, életvitele különböző a nem cigányokétól, a különbözőségek viszont a cigányok tulajdonságaival, etnikai, kulturális vagy egyéb sajátosságaival és belső viszonyaikkal magyarázhatóak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Dupcsik 2009). A leíró esszencialista vagy klasszikus néprajzi megközelítésben a cigányokkal kapcsolatos néprajzi tényeket a nem cigány környezet leírása nélkül mutatják be (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Dupcsik 2009).

2. Módszertan

A közlemények diskurzusok részei. Vizsgálatukban elhatárolhatunk egymástól tudásszociológiai és strukturális módszereket, valamint kritikai és genealógiai eljárásokat (Berek 2019, 2020, 2021; Glózer 2007a).

A diskurzusok kutatásának szemlélete hermeneutikai, a valóság interpretálása, olvasása (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Glózer 2007b). A hermeneutikai szituáció egyetemes. A vizsgálat célja nem az egyedül igaznak tartott jelentés meghatározása, elfogadja a lehetséges olvasatok sokféleségét. Ennek következménye a módszertani pluralizmus, továbbá az, hogy fontos szerepe van az értelmező alany szemléletének, invencióinak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Glózer 2007b).

Ezek között van a diskurzus behatárolása, a diskurzus kereteinek kijelölése, hogy mely megnyilatkozások tartoznak össze, alkotnak egy szövegtörzset. Ezt csak a diskurzus egészének ismeretében tehetnénk meg, a szövegtörzset ennél fogva egy hipotetikus egység lesz, amelynek a határait módosíthatjuk (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Glózer 2007b).

A cigány/roma reprezentációk leírása és magyarázata, a cigányokkal kapcsolatban kialakult megközelítések rendszerében való elhelyezése két eljárás összekapcsolódásán alapul.

A genealógiai vagy archeológiai módszerrel azt vizsgáljuk meg, hogy melyek a diskurzus tárgyai, témái, milyen kijelentésmozgók, diskurzuson belüli összefüggésszervezők vannak (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Glózer 2007b).

A tudásszociológiai módszerrel a vizsgálódás során egy előzetesen adott csoportosítás, a cigányokról/romákról kialakult megközelítések mozzanatait azonosítjuk a szövegben, a forrásaink, a megnyilatkozások pedig ezek dokumentumai (Berek 2019, 2020, 2021, 2022; Csigó 1998; Glózer 2007b).

3. Eredmények

Ebben a kutatásban a cigány/roma reprezentációk forrásai a *Vasárnapi Ujság*ban 1900–1901 között a cigányokról/romákról közreadott szövegek. A szöveges források a történeti/társadalomtörténeti, a néprajzi, az irodalmi, a művészeti/zenei, művészeti/képzőművészeti és a művészeti/előadóművészeti/színészi/színepadi diskurzusokhoz kapcsolódtak.

1900. január 28-án *Farsangi alakok* címmel rövid történeteket közöltek. *A gólya* és *Az unatkozók* című novellában egyaránt a zenész cigány alakja jelenik meg mulatság közben. Az elsőben a novellahős cigányzenészt követel: „Egy óra múlva már cigányért ordítózott, széles jó kedvében megfélemlítve arról, hogy a Vigadóban van, elite bálon és nem odahaza, Szilas-Balháson a Zöldfa szálájában” (Vasárnapi Ujság 1900: 51). A másodikban részeg vendégek okoznak galibát: „Ezeket ordítózzák, miközben fent az emelvényen a cigányokat a játékban, lent pedig a táncolni akarókat a táncban akadályozzák” (Vasárnapi Ujság 1900: 53).

1900. április 8-án látott napvilágot *A német császár a berlini osztrák-magyar nagykövethetnél* című tudósítás. Vilmos császárt a közös nagykövet fogadta ebéden, amelyen „[a]z asztali zenét Vörös Miska cigány zenekara szolgáltatta” (Vasárnapi Ujság 1900: 221).

1900. május 20-án adták közre a *Látogatás Munkácsy Mihálynál. Az 1889-ki párisi világkiállítás idején* című tudósítást. Munkácsy Párizsban élt, a látogatókat a feleségével együtt, francia vendégeikkel és cigányzenészekkel fogadták. „Amint tömegesen megérkeztünk, a Rác Pali bandája rázendítette a Rákóczyt. Én alig ismertem cigányainkra, mert egyenruhában voltak, ezüst zsinóros kék atillában és vörös nadrágban (Vasárnapi Ujság 1900: 325).

1900. június 10-én jelent meg a *Jókai Párisban* című tudósítás. Az író tiszteletére a párisi magyarok ünnepséget, vacsorát rendeztek. A köszöntők és beszédek után „[a] cigány is megszólalt [...], s a társaság éjfélig vigadott igaz magyaros jókedvvel” (Vasárnapi Ujság 1900: 385).

1900. június 19-én adták közre a *Kaszinó* című szerkesztői üzenetet, amely a cigányok egyiptomi eredetéről szóló elképzelést cáfolta: „Teljesen alaptalan az a különben nagyon elterjedt vélekedés, hogy a cigányok Egyiptomból származnának. Nyelvükből megállapítható, hogy őshazájuk valahol India északi részén lehetett” (Vasárnapi Ujság 1900: 386).

1900. július 15-én jelent meg a *Tuniszi képek* című úti beszámoló, amely a népesség jellemzése során egy cigányokról elterjedt sztereotípiát használt. „A tartomány lakossága arabs, mór, zsidó eredetű, de mióta francia főnhatóság alatt áll, az európaiak is szaporodnak benne. Pusztaságain a mi cigányainkhoz hasonlóan nomád életet folytató *beduinok* laknak, kik jobbára állattenyésztéssel foglalkoznak (Vasárnapi Ujság 1900: 462).

1900. július 22-én adták közre a *Fiume ünnepe* című tudósítást. A kikötőbe egy angol hajóraj látogatott. „Magyar lobogókkal ékesítették hajóikat, magyar címereket tűztek föl a fedélzeteken, mikor az angol tengernagy lakomát és bált rendezett, az angol zenekar pedig Kölcsey himnuszát játszotta” (Vasárnapi Ujság 1900: 484–485). Az angol tengerészek tiszteletére rendezett ünnepségek része volt a cigányzene (Vasárnapi Ujság 1900: 485).

1900. augusztus 26-án jelent meg *A magyar kiállítás sikere Párisban* című tudósítás. Eszerint a cigányzene átlépte a társadalmi és az etnikai határokat. „A magyar pavillon állandó találkozó helye a francia és az idegen úri társaságoknak, az alatta levő magyar vendéglő pedig szinte páratlan népszerűségnek örvend. Telivér párisiak élvezik paprikás ételeinket, tüzes borainkat, a cigányokat pedig épen nagyon megszerette Páris népe. Ahol a cigány húzza, oda özönlik a nép, és az élelmes szomszédok, a románok, osztrákok, szerbek, bosnyákok mind magyar nótával és czimbalommal csalogatják a vendégeket” (Vasárnapi Ujság 1900: 560).

1900. augusztus 26-án a *Vasárnapi Ujság A khinaiak humora* címmel kínai adomákat közölt. Az egyik adoma a magyar közbeszédben cigányokról elterjedt történetet, sztereotípiát idézett fel a tudósítóban: „Egy ember, aki tehenet lopott, kalodába kerül. Egy arra menő, látva sanyarú helyzetét, így szól neki: — Mit tettél te, pajtás? — Oh, semmit. Találtam egy kötelet az utcán s fölvettem. — De hát ezért csak nem büntetnének ilyen súlyosan? — Igen ám, csakhogy a kötél végén egy tehen is volt! Ezt meg a cigányról beszélnek nálunk, a ki lovat lopott” (Vasárnapi Ujság 1900: 562–563).

1900. október 7-én jelent meg a *Balázs Kálmán. 1835-1900.* című nekrológ, aki közismert és népszerű cigányprímás volt. „A vidéki földbirtokoságnak kedvenc muzsikusa maradt akkor is, amikor Debreczenből a fővárosba költözött. Biharból, Szabolcsból nem jöhetett föl Budapestre magyar úriember a nélkül, hogy itt Balázs Kálmántól egy-két jó magyar nótát végig ne hallgasson. Voltak és vannak magyar urak, kik régi szép dalainkat csak az ő előadásában tudták élvezni. Balázs Kálmán a régibb időben nem egyszer volt szívesen látott vendége Tisza Kálmán geszti kastélyának is” (Vasárnapi Ujság 1900: 663). Temetésén „[...] koporsója után széttépett húrral vitték kedves hegedűjét, mely egykor a Boka Károly tulajdona volt. Ezt a hangszert a híres *Kesergő magyar* kéziratával együtt a Nemzeti Múzeum örökli” (Vasárnapi Ujság 1900: 663).

1900. október 28-án arról tudósítottak, hogy a Nemzeti Színház felvette a műsorrendjébe azokat a népszínműveket, amelyeket ének és zene nélkül lehet előadni. Így került színpadra Szigligeti Edének *A cigány* című darabja. A közönség viszont hiányolta a dalt és a zenét, mivel a műfajnak már elengedhetetlen részei voltak (Vasárnapi Ujság 1900: 711–712).

1900. november 4-én adták közre Eötvös Károly *Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza* című életrajzát, ezen belül találkozásukat egy badacsonyi szüreten. A szüreti mulatozás és a cigányzene együtt járt. „Megjön Pityók tizedmagával. Az öreg Pityók. A híres Pityók. A kinek a hegedűje ha megszólal, az angyalok is tánczra kerekednek. A kinek a hegedűje minden szívet megtölt s minden erszényt kiüresít. A ki Bihari Pesten és a Tisza mellett, az az öreg Pityók túl a Dunán” (Vasárnapi Ujság 1900: 719). Az életrajzi részlet a cigányzenészek viselkedését etnicizált sztereotípiákkal

jellemezte. „Hát a cigányok hol aludtak? Van esze a cigánynak. Észrevették, hogy a padlás tele van illatos sarjával. Oda takarodtak. Jobb fekvésük volt, mint az uraságoknak. Elő se kerültek előbb, csak amikor az ebédhez kellett muzsikálni” (Vasárnapi Ujság 1900: 720).

1900. november 11-én jelent meg Eötvös Károly *Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza* című életrajzának következő része. A társaság lovaskocsin Szigligetre utazott. Az egyik cigánytól elkérték a hegedűjét és magukkal vitték. A vár romjainál Kisfaludy a társaság kérésére Lavotta dalai után néhány kuruc dalt is elhúzott. Szegedy Róza nagyszerűen játszott hárfán. „Csakhogy az akkori idők gonosz szokása szerint más dalt, mint német dalt nem tudott énekelni. Elhitették az urakkal és úrnőkkel, hogy a magyar dal csak paraszt lánynak, paraszt legénynek való” (Vasárnapi Ujság 1900: 735).

1900. november 11-én adták közre a *Beöthy Algernon* című nekrológot. Beöthy szeretett társasági ember volt és adomák sokasága kapcsolódott hozzá. A nekrológ is ezekkel búcsúzott el tőle. „Ezek a felültető játszi ötletei tetszettek nekem a legjobban. [...] Mikor a tányérozó cigánynak azt mondja, egy főúri kompániában ülve, «hiszen az elébb adtam a másíknak egy ötvenest, hát mit járnak mindig?» A cigány persze szövé tette az ötvenest, keresni kezdik. Az előbbi tányérozó tagadja, de hasztalan. Míg végre összevesz az egész banda s a primás fenyegetve rázza az öklét: — Vetkezsés lesz ebből!” (Vasárnapi Ujság 1900: 742).

1900. november 18-án közölték *Czinka Panna. Greguss Imre festménye* címmel a primás életrajzát és egyben a kép elemzését. „*Greguss Imre festménye* azt a jelenetet örökíti meg, midőn *Czinka Panna*, mint Lányi gömöri földbirtokos udvari zenésze, előadja az általa [...] szerzett «Magyar Nótát». E szerzemény és több dala Káldy Gyula «Kurucz dalok» című gyűjteményéből ismeretes” (Vasárnapi Ujság 1900: 767). Czinka muzsikájának emlékezete időközben elhomályosodott. „*Czinka Pannától* több szerzemény is maradt fönn, bár nagyrészt csak címekben ismeretesek” (Vasárnapi Ujság 1900: 767).

1900. november 25-én jelent meg *A Vörösmarty-ünnep* című tudósítás, ebben pedig *A Petőfi-társaság ünnepe* című beszámoló. A beszédek és szavaltatok között volt a Nemzeti Színház egyik művészenek előadásában Vörösmarty *A vén cigány* című költeménye (Vasárnapi Ujság 1900: 784).

1900. december 2-án adták közre a *Vörösmarty. 1800. december 1. — 1855. november 21.* című irodalmi életrajzot. A méltatás szerint „[e]gy negyedszázad küzdelmein át az ő lantjának zengése buzdítja, bátorítja a nemzetet. Vörösmarty költészetében a hazafi-érzés az uralkodó. A «Zalán futása»-tól «A vén cigány»-ig — költészetének mérföldmutató kövei csaknem mindenütt a hazafias költemények” (Vasárnapi Ujság 1900: 790).

1900. december 2-án közölték Vargha Gyula *Óda. Vörösmarty születésének százados évfordulóján* című versét. Vargha ódájában is megtalálható a vén cigány motívuma, mint a költő Vörösmarty metaforája (Vasárnapi Ujság 1900: 793).

1900. december 2-án adta közre az újság a *Vörösmarty és a forradalom* című tanulmányt a költő születésének századik évfordulóján, a Vörösmartynak szentelt emlékszámban, amely többek között bemutatta a *Vén cigány* című költeményt és az 1854-ben írt vers születésének közvetlen körülményeit (Vasárnapi Ujság 1900: 793–795).

1900. december 2-án jelent meg *A Kisfaludy-társaság Vörösmarty-ünnep* című beszámoló a társaság felolvasó üléséről. Az ülésen Rákosi Jenő *Vörösmarty mint epikus*, majd Vargha Gyula *Vörösmarty mint lyrikus* című, az életmű egészét bemutató előadásában méltatta a *Vén cigány* című verset (Vasárnapi Ujság 1900: 804).

1900. december 9-én adták közre Gyulai Pál *Vörösmarty emlékezete* című előadását, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia rendezvényén olvasott fel. Gyulai *A vén cigány* című verset történeti kontextusba helyezte. „A Vén cigány volt utolsó költeménye; ezt az orosz-török háború

kitörésekor írta, mely európaivá gyuladott, s melyről azt hitte, hogy befolyással lesz Magyarország sorsára” (Vasárnapi Ujság 1900: 810).

1900. december 9-én jelent meg a *Vörösmarty-ünnepélyek* című tudósítás. Ezek között volt a Magyar Színházban tartott megemlékezés, amelyen a főrendező elszavalta *A vén cigány* című költeményt (Vasárnapi Ujság 1900: 818).

1900. december 16-án adták közre a *Vörösmarty-ünnep Párisban* című tudósítást. A francia fővárosban élő magyarok december 11-én ünnepséget tartottak Vörösmarty tiszteletére, amelyen elhangzott több franciára fordított költeménye, köztük *A vén cigány* is (Vasárnapi Ujság 1900: 836).

1900. december 16-án jelent meg a *Vörösmarty emlékezete az amerikai magyarok közt* című tudósítás. A *Magyar Hirmondó* című újság adományokat gyűjtött a költő budapesti szobrának felállításához. „A clevelandi magyar újság meg is indította a gyűjtést és november 29-iki számában külön mellékletet szentelt Vörösmarty emlékének. Közölte a költő és neje arczképét, Vörösmarty élete történetét és a «Szózat»-ot, meg «A vén cigány»t magyarul és angol fordításban” (Vasárnapi Ujság 1900: 859).

1901. január 13-án adták közre a *Gróf Lázár Jenő. 1845-1900.* című nekrológot. A főúrnak több szenvedélye volt, a porcelánfestés, a faragás, a műgyűjtés, medgyesfalvi otthonában volt kancsó és tajtékpipa gyűjteménye is, a gazdálkodás, az asztalosság és a mulatozás. „Mint a legtöbb magyar úr, régebben, mikor még száz évet ígért hatalmas termete és vas egészsége, — ő is szeretett jó bor és cigány mellett mulatni, néha reggelig. S Maros-Vásárhelytt a Nátyi Károly bandáját betanította Bocherini híres menüettejére; az volt a «nótája», s mikor aztán nagy volt a kedve, elvágta a primás három húrját, s egy szál húron kellett Károlynak Bocherinit Paganini módjára óraszámra interpretálnia” (Vasárnapi Ujság 1901: 25).

1901. április 7-én közölték *Nemzeti Színház* címmel Gárdonyi Géza *A bor* című paraszt vígjátékának fogadtatását, amely egy szerelmi perpatvart mutatott be. „A szerzőnek apró irodalmi ötleteiből ismert nyers falusi alakjai, Göre Gábor falusi bíró, Durbints sógor és Kátsa cigány ehhez a színműhöz igényt nem tarthatnak, de a szerző elővette őket. Nem nagy baj, mert egy-egy kis rész földéretésére szolgáltatják pislogó lámpájukat” (Vasárnapi Ujság 1901: 226).

1901. május 19-én adták közre az *Erzsébet királyné Gödöllőn* című tudósítást. Gödöllő a királyi család pihenőhelye volt. „A királyi család gödöllői otthonában mellőzte a feszes etikettet, s gyakran volt hivatalos ebédre a szolgabíró, s Beniczky Ferencz, az akkori jószágigazgató. Nem egyszer felhozták Ő Felségeik a gödöllői cigányt, vagy egy vándor művészt fogadtak” (Vasárnapi Ujság 1901: 318).

1901. június 30-án jelent meg *A Rudolf trónörökös által kezdeményezett nagy honismertető munka* címmel ismertetés *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen* című könyvsorozat füzeteiről. „Az utolsó füzetek egyikébe *József főherceg ő fensége* írt cikket a cigányokról s e cikk illusztrációinak egyike: a «Czigányleány» című, *Mária Dorothea* főhercegnőtől van” (Vasárnapi Ujság 1901: 422).

1901. július 7-én adták közre a *Parkünnepély Cseklészen* című tudósítást. Cseklész az Eszterházyak birtoka volt, ahol évente megünnepelték Mária Terézia 1766-os látogatását. Ezen az eseményen is volt cigányzenekar (Vasárnapi Ujság 1901: 434).

1901. augusztus 11-én jelent meg a *József főherceg a cigányokról* című ismertetés, *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen* című munka 395-dik füzetébe írt tanulmányáról. Ebben előbb a cigányok történelméről ejtett szót, majd a „cigányügyről”, az abszolutista cigánypolitikáról. „Pedig különösen a kóborló, sátoros cigányok állandó letelepítése a népművelődés szempontjából is igen fontos dolog hazánkban. E sorok írója megkísérelte a nagyobb csoportos telepítést, de ez több akadályba ütközött. Kevés volt az e kísérletre fordított idő,

tekintve a nép vad erkölceit és műveltségének alantas fokát. Nagyon valószínű, hogy vaskézzel, következetes erélylyel községenként is lehet foganatosítani a telepítést, de ez sok költségbe kerül az államnak és sok kellemetlenségbe a községeknek. Talán a közigazgatás államosításával lehetne véglegesen megoldani ezt a kérdést is” (Vasárnapi Ujság 1901: 519). Ezért volt nagy jelentősége az 1893-as országos cigányösszeírásnak, amely először szolgáltatott hiteles adatokat róluk. „A telepes és a vándor cigányok közt nemcsak életmódra, hanem jellemre és alkatra nézve is észrevehető különbség van; nem is igen érintkeznek egymással. A vándor cigány rátartóbb, délcegebb; bőre szinte bronzszínű, míg a telepesé füstösebb. A sajátságos és titokzatos, érdekes és regényes cigány fajt a nyugati népekétől teljesen elütő, kezdetleges és csodálatos életmódja, féktelen szabadságvágya és félelmes titokzatossága a romantikus költészet egyik fő elemévé tették, mielőtt a világ sejtette volna, hogy a cigánynak magának is van nagy értékű költészete” (Vasárnapi Ujság 1901: 519).

1901. október 20-án közölték az *Ócska történetek* című ismertetést. „A magyar Alföld jellemzetes alakjai vannak bennük lerajzolva: a modern közigazgatási viszonyokba beletörődni nem tudó kisvárosi polgármester és rendőrkapitány; a vén cigány, akinek úr, tanító lett a fiából, akire csak félénk tisztelettel mer nézni, megszólítani nem meri, hogy szégyent ne hozzon reá cigány eredete (ez a kötetnek egyik legjobban, a humor melegségével megrajzolt alakja); aztán a ravasz nemzeti úr, aki jó áron varrja nyakába értéktelen homokbuczkáját egy hozzá nem értő felgazdagodott mészárosnak; a a nazarénussá lett Bacsó juhász, aki sehogyse tud az új hit parancsa szerint leszokni az «ördög sípjáról», a pipáról; a tolvaj juhász, akit egy rémes álom jobb útra térít, hogy aztán megint csak kiüssön rajta régi természetete [...]” (Vasárnapi Ujság 1901: 683).

1901. november 3-án jelent meg *A menház* című folytatásokban közreadott elbeszélés befejező része. Ebben a cigányokat a menházba zárják közmunka kötelezettségük elmulasztása miatt. A hatóságok képviselői és cigányok között paternalista volt a kapcsolat. „Nem is tudom, nem hasztalan töltetem-e ott azokkal a cigányokkal az időt... Nyilván jobb lett volna őket útcsinálásra hajtani! No, de hát jól van így is” (Vasárnapi Ujság 1901: 708). Mindez azért történt, mert a főispánt várták, és azt remélték, hogy a közállapotokról elvonja figyelmét a vadlúd vadászat. A látványos fogadtatásért mindent megtettek. A nevezetes napon a pandúrral üzentek a menházban fogva tartott cigányoknak. „[...] Aztán parancsolt meg nekik, hogy ne bagózzanak, ha az urak oda találnak menni s valamennyinek kezet csókoljanak” (Vasárnapi Ujság 1901: 708). A cigányokat azonban már nem találták ott. „Az őrző pandúr átment a komájához, a ki épen pálinkát főz s míg oda járt, a cigányok mind szélnek mentek!”...” (Vasárnapi Ujság 1901: 708)

1901. november 10-én adták közre a Brioux *«Vörös talár»-ja* című ismertetést. A színmű tárgya egy bűncselekmény volt, amellyel cigányokat gyanúsítottak. „Egy szavahihető ember öt-hat kóbor cigányt látott Úrnapiját követő reggelen kijönni abból a házból” (Vasárnapi Ujság 1901: 722-723). A nyomozás során végül arra jutottak, hogy „a tanú vagy hazudik, vagy rosszul lát. Nem a csavargók közt kell keresni a tettest” (Vasárnapi Ujság 1901: 723).

1901. november 10-én mutatta be az újság a *Budapesti Szemle* közleményeit, köztük *Az antisemitismus lényege* című tanulmányt. Ennek megállapítása szerint „a cigány, mint faj, kóborlásában is máig megőrizte jellemét” (Vasárnapi Ujság 1901: 731).

1901. december 22-én adták közre Szüry Dénes *Karácsonyi álom. Gárdonyi Géza betlehemes játéka* című ismertetését Gárdonyi darabjáról, aki szerint a műben nem érvényesült következetesen a magasztos eszméje. „Hogy csak a végjelenetet érintsem, az szép és lélekemelő s úgyszólván mindvégig kísér a hatása. Egyszerre azonban jó egy cigányjelenet és lehúz a magasból. [...] A kis Jézust imádók mindegyike kér valamit, leghőbb vágya teljesítéseül. A cigány az angyalok karánál hegedűt lát. Azt kéri magának. És csodakép, nyomban érző hangot tud kicsalni a húrból, ami annyit jelent, hogy hát az Isten teremtette a cigány zeneadományát. Ez igaz, de nem

a «Karácsonyi álom» toprongyos cigánya által kellene, végakkordúl, érvényesíteni. Úgyis elég szerep jut neki a pásztortanya juhásznépe között” (Vasárnapi Ujság 1901: 834).

A cigányokat bemutató források közül az irodalmi/zenei diskurzusra sorolható *A Vörösmarty-ünnep*. *A Petőfi-társaság ünnepe* című tudósítás, a *Vörösmarty. 1800. december 1. — 1855. november 21.* című irodalmi életrajz, az *Óda. Vörösmarty születésének százados évfordulóján* című vers, *A Kisfaludy-társaság Vörösmarty-ünnep* című beszámoló, a *Vörösmarty-ünnep Párisban*, a *Vörösmarty emlékezete az amerikai magyarok közt* című tudósítás.

Az irodalmi/társadalomtörténeti diskurzusra illeszthető *A khinaiak humora* című adomagyűjtemény, az *Ócska történetek* című ismertetés, *A menház* című folytatásokban közreadott elbeszélés.

Az irodalmi/társadalomtörténeti/zenei diskurzusra tartozhat a *Karácsonyi álom. Gárdonyi Géza betlehemes játéka* című ismertetés, a *Farsangi alakok* című történetes, a *Jókai Párisban* című tudósítás, a *Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza* című életrajz, a *Beöthy Algernon* című nekrológ, a *Vörösmarty és a forradalom* című tanulmány és a *Vörösmarty emlékezete* című előadás.

Az irodalmi/színvadi diskurzus része a *Nemzeti Színház* című tudósítás, az irodalmi/színvadi/zenei diskurzusnak a *Népszínház*, a *Vörösmarty-ünnepélyek* című tudósítás, az irodalmi/színvadi/társadalomtörténeti/zenei diskurzusnak pedig a *Vörös talár* című ismertetés.

A társadalomtörténeti diskurzusra tartozhat az *Erzsébet királyné Gödöllőn*, társadalomtörténeti/zenei diskurzusra *A német császár a berlini osztrák-magyar nagykövethetnél*, a *Fiume ünnepe*, *A magyar kiállítás sikere Párisban* című tudósítás, a *Balázs Kálmán. 1835-1900.*, a *Gróf Lázár Jenő. 1845-1900.* című nekrológ, valamint a *Parkünnepély Cseklészen* című tudósítás.

A képzőművészeti/társadalomtörténeti/zenei diskurzusra helyezhető a *Látogatás Munkácsy Mihálynál. Az 1889-ki párisi világkiállítás idején* című tudósítás és a *Czinka Panna. Greguss Imre festménye* című életrajz és képelemzés.

A történeti diskurzusra sorolható a *Kaszinó* című értekezés, az *Olvasó-kör* című szerkesztői üzenet, *A Rudolf trónörökös által kezdeményezett nagy honismertető munka* című ismertetés, *Az antisemitizmus lényege* című tanulmány, a történeti/társadalomtörténeti diskurzusra a *Tuniszi képek* című úti beszámoló, a történeti/néprajzi/irodalmi diskurzusra pedig a *József főherceg a cigányokról* című ismertetés.

Összegzés

A cigányokat/romákat tematizáló források egy része nem sorolható be a megközelítések rendszerébe. Ezekben a megnyilatkozásokban a cigányok megjelennek, megnevezik őket, de nem kapcsolnak hozzájuk további kijelentéseket (Berek 2022: 147).

A leíró esszencialista megközelítésre lehet példa a *Kaszinó* című szerkesztői üzenet. Devianciaorientált esszencialista, rendészeti megközelítés jellemző *A menház* című folytatásokban közreadott elbeszélésre és a *Vörös talár* című színmű történetére.

Devianciaorientált strukturalista, vagyis civilizatorikus megközelítés érzékelhető a *Tuniszi képek* című úti beszámolóban, *A khinaiak humora* című adomagyűjtemény párhuzamaiban, a *Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza* című regényes életrajz etnicizált sztereotípiáiban, a *Beöthy Algernon* című nekrológban, a *József főherceg a cigányokról* című ismertetésben, a főherceg *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen* című füzet-sorozatban megjelent tanulmányában, az *Ócska történetek* című kötet egyik elbeszélésében, valamint *Az antisemitizmus lényege* című tanulmányban.

A cigányokat általában, mint cigányzenészeket, cigányprímásokat mutatják be, paternalista helyzetekben, vagy a társadalom perifériáján, a szegények, a nincstelenek között, vagy a

társadalmon túl, mint nem letelepedett nomádot, titokzatos vándort, amely megragadja a képzeletet.

A cigányok, ezen belül különösen a cigányzenészek egy része integrálódott, osztoznak a nemzeti történelem eseményeiben, a nemzeti kultúra művelőiként tekintenek önmagukra, társadalmi elismerést, tiszteletet kapnak, személyes történetek és életút ábrázolások kapcsolódnak hozzájuk (Berek 2022: 148).

A források között több dokumentumot találunk, amelyekben a cigányban a magyart ábrázolták (Kovács 2009: 79-81). A vén cigányzenész, mint Vörösmarty Mihály a költő, a költemény, mint allegória, önmaga, a forradalom és a szabadságharc története, ars poetica, olyan apokaliptikus látomás, amely generációk érzéseit fejezte ki és gondolkodását határozta meg.

Az allegorikus ábrázolás, az etnonímák összekapcsolása új mozzanat a cigány/roma reprezentációk sorában. A cigányzenészek társadalmilag differenciált bemutatása, ennek megfelelően eltérő presztízsük viszont folytonosságot mutat a 19. század utolsó harmadában.

A letelepedett és vándor, kóborló cigányok képe, ennek pozitív és negatív képzetrendszer, a civilizatorikus megközelítés változatlanul meghatározó maradt a cigányokról való gondolkodásban, a hozzájuk való viszonyulásban.

A civilizatorikus megközelítés szinte minden diskurzustípusra jellemző. Ezek között viszont háttérbe szorult a cigányok néprajzi bemutatása. A cigányképek alakításában helyét az irodalmi és a zenei diskurzus vette át.

A cigányképek változatlan mozzanatai közé tartoznak a paternalista kapcsolatok. A társadalomtörténeti diskurzusok leírásai egyben a társadalmi közelség és távolság mintáit is mutatják. Szintén erre utalnak a népszínművek különféle értelmezései, amelyeknél egyaránt találhatóak közelítő és távolító példák (Berek 2019, 2020, 2021, 2022).

Irodalom

- Berek S. 2019. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1870-es, az 1880-as években és az 1890-es évek elején. In: Baranyiné Kóczi Judit– Fehér Ágota (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet.* Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 231–238.
- Berek S. 2020. Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban 1874–1891 között. In: Bodó Sára–Horsai Ede (szerk.): „*Hiszek az ige diadalmas erejében!*” *Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából.* Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. 14. kötet, Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 339–351.
- Berek S. 2021. Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek közepén. In: Makkos Anikó–Kecskés Petra–Kövecsesné Gósi Viktória (szerk.): „*Kizökkent világ*” – *Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem „normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka?* XXIV. *Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete.* Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 300–307.
- Berek S. 2022. Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek végén. In: Makkos Anikó – Kecskés Petra – Boldizsár Boglárka (szerk.): *"A múltból táplálkozó jövő – hagyomány és fejlődés": XXV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2021.* Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 140-149.
- Hajnáczy T. 2020a. Bevezetés. In: Hajnáczy Tamás (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországn.* Budapest: Gondolat Kiadó, 13-46.
- Hajnáczy T. 2020b. Előszó. In: Hajnáczy Tamás (szerk.): *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországn.* Budapest: Gondolat Kiadó, 7-12.
- Csigó P. 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle* 3: 121–151.
- Dupcsik Cs. 2009. *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében. 1890–2008.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Dupcsik Cs. 2018. *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- Glózer R. 2007a. Diszkurzív módszerek. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 260–268.
- Glózer R. 2007b. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 360–372.
- Kovács É. 2009. Fekete testek, fehér testek. A „cigány” képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő* 1: 74–90.
- Polyák L. 2002. Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő* 7–8: 89–96.
- Sárosi B. 1971. *Cigányzene...* Budapest: Gondolat Kiadó
- Sárosi B. 1998. Mindennapi magyar zene Pesten és Budán. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda.* Budapest: Városháza Kiadó, 351–370.
- Sárosi B. 2019. *Dudások, cigányzenészek. A hangszeres magyar népzenei hagyomány.* Budapest: Nap Kiadó.

- Szöllőssy Á. 2002a. Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX-XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő* 7–8: 72–81.
- Szöllőssy A. 2002b. Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő* 7–8: 82–88.
- Szuhay P. 2002. Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai. *Beszélő* 7–8: 97–106.
- Szuhay P. 2020. A pilinyi bálványtól a misztikus vándorcigányig. Válogatás és bemutató a Néprajzi Múzeum cigány vonatkozású kamarakiállításából. *Credo* 4: 32–39.

Források

- A Budapesti Szemle. 1901. *V. U.* XLVIII. (45.) 731.
- A khinaiak humora. 1900. *V. U.* XLVII. (34.) 562-563.
- A Kisfaludy-társaság Vörösmarty-ünnep. 1900. *V. U.* XLVII. (48.) 803-804.
- A német császár a berlini osztrák-magyar nagykövetnél. 1900. *V. U.* XLVII. (14.) 221.
- A Rudolf trónörökös által kezdeményezett nagy honismertető munka. 1901. *V. U.* XLVIII. (26.) 422.
- A Vörösmarty-ünnep. A Petőfi-társaság ünnep. 1900. *V. U.* XLVII. (47.) 783-784.
- Baráth F. 1900. Vörösmarty és a forradalom. *V. U.* XLVII. (48.) 793-795.
- Czinka Panna. *Greguss* Imre festménye. 1900. *V. U.* XLVII. (45.) 760; 767.
- D. B. 1900. Tuniszi képek. *V. U.* XLVII. (28.) 462.
- Eötvös K. 1900. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza *V. U.* XLVII. (44.) 718-720.
- Eötvös K. 1900. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza *V. U.* XLVII. (45.) 735.
- Erzsébet királyné Gödöllőn. 1901. *V. U.* XLVIII. (20.) 317-321.
- Fiume ünnep. 1900. *V. U.* XLVII. (29.) 484-485.
- Jókai Párisban. 1900. *V. U.* XLVII. (23.) 385.
- József főherceg a cigányokról. 1901. *V. U.* XLVIII. (32.) 519-520.
- Kaszinó 1900. *V. U.* XLVII. (23.) 386.
- Kovács D. 1900. A magyar kiállítás sikere Párisban. *V. U.* XLVII. (34.) 559-600.
- Máriaffi D. 1901. Gróf Lázár Jenő. 1845-1900. *V. U.* XLVIII. (2.) 25.
- m. k. 1900. Beöthy Algernon. 1900. *V. U.* XLVII. (45.) 741-742.
- Nemzeti Színház 1900. *V. U.* XLVII. (43.) 711-712.
- Nemzeti Színház. 1901. *V. U.* XLVIII. (14.) 226.
- Ócska történetek. 1901. *V. U.* XLVIII. (42.) 683.
- Sz. 1900. Balázs Kálmán. 1835-1900. *V. U.* XLVII. (40.) 663.
- Szívós B. 1901. A menház. *V. U.* XLVIII. (44.) 707-709.
- Szüry D. 1900. Szindarab Shakespearról. *V. U.* XLVII. (19.) 311-312.
- Szüry D. 1901. Brieux «Vörös talár» - ja. *V. U.* XLVIII. (45.) 722-726.
- Szüry D. 1901. Karácsonyi álom. Gárdonyi Géza betlehemes játéka. *V. U.* XLVIII. (51.) 833-834.
- Vargha Gy. 1900. Óda. Vörösmarty születésének százados évfordulóján. Fölolvastatott a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepélyen 1900 december 1-én. 1900. *V. U.* XLVII. (48.) 792-793.
- V. B. 1901. Parkünnepély Cseklészen. *V. U.* XLVIII. (27.) 433-434.
- Vértessy Gy. 1900. Farsangi alakok. *V. U.* XLVII. (4.) 51-53.
- V. Gy. 1900. Vörösmarty. 1800. december 1. — 1855. november 21. *V. U.* XLVII. (48.) 790-791.
- Vörösmarty emlékezete az amerikai magyarok közt. 1900. *V. U.* XLVII. (51.) 859.
- Vörösmarty emlékezete. *Gyulai Pál* előadása a Magyar Tudományos Akadémia december 3-án tartott rendkívüli összes ülésén. 1900. *V. U.* XLVII. (49.) 809-811.

Vörösmarty-ünnepélyek. 1900. *V. U.* XLVII. (49.) 818.

Vörösmarty-ünnep Párisban. 1900. *V. U.* XLVII. (50.) 836.

Xántus-Doleschall G. 1900. Látogatás Munkácsy Mihálynál. Az 1889-ki párisi világkiállítás idején. *V. U.* XLVII. (20.) 324-325.